

VIITTOMAKIELISUOMI

Heli Viita, Tampereen yliopisto

Artikkeli tarkastelee suomalaisen viittomakielen koodien siirtymistä kontaktipiirteinä suomen kielen kirjoitettuun muotoon. Kontaktikielten tutkimus on aiemmin keskittynyt kuulemiseen ja puhumiseen perustuvien, typologisesti eri ryhmiin kuuluvien kielten kontakteihin. Artikkelissa nyt tarkasteltavat kontaktimuodot ovat syntyneet myös modaliteetiltaan aivan erilaisten – toisaalta visuaalisesti toisaalta auditiivisesti ontologiaa kielentävien – kielten kohtaamisissa. Tutkimusaineisto on saatu kuuroilta, kuulonäkövammaisilta ja kuurosokeilta kaksikielisiltä kirjoittajilta, jotka käyttävät kirjoitettua suomea etenkin viestiessään kuulevien kanssa, mutta nykyisin yhä useammin myös keskinäisessä viestinnässään. He hyväksyvät kieltensä rakenteiden sekoittumisen ja ymmärtävä myös toistensa kontaktikielistä kirjoitusta juuri yhteisen modaliteettinäkemyskän kautta.

Avainsanat: viittomakieli, suomen kieli, modaliteettiero, kaksikielisyys, identiteetti.

JOHDANTO

Viittomakieliset ihmiset saattavat kirjoittaa suomen kieleen sellaisia poikkeavia muotoja, jotka eivät mielestäni ilmennä heikosti osattua suomea – tai edes sen sosiaalista murretta – vaan kahden, modaliteetiltaan ja rakenteeltaan oleellisesti erilaisen kielen kohtaamisesta syntyneitä kontaktimuotoja. Pro gradu –tutkielmassani (Viita, 2004) analysoin eri ikäisten viittomakielisten vapaamuotoisia kirjoitelmia ja löysin niistä sellaisia rakenteellisia piirteitä, joita ei ole suomen kielessä ja jotka näyttävät olevan yhteisiä useallekin kirjoittajalle. Kutsun tätä suomen ja suomalaisen viittomakielen pidginmuotoa **viittomakielisuomeksi**. Tutkielmani viitekehystenä toimi kaksikielisyystutkimus, kontaktilingvistiikka sekä kielitypologia (ks. esim. Thomason & Kaufman, 1991;

Romaine, 2001; Itkonen, 2001). Nyt jatkan aiheen tutkimista¹ ja keskityn juuri niihin normatiivisesta suomesta poikkeaviin piirteisiin, joiden taustalta saattaa löytyä viittomakielen ja puhutun kielen välinen modaliteettiero.

Viittomakielisten kirjoittamaa suomea on toki tutkittu jo aiemminkin (esim. Rainò, 1955; Tammelin, 2001), mutta tarkastelun näkökulma on ollut toinen, eikä informanttien joukossa ole ollut kuulonäkövammaisia eikä kuurosokeita. Osoitan tässä artikkelissani, miten kirjoitettu viittomakielisuomi heijastaa rakenteissaan viitotun kielen ja puhutun kielen rakenteellisia eroja.² Alla

Kirjoittajan yhteystiedot:
Heli Viita,
Suomen Kuurosokeat ry,
Kuurosokeiden Toimintakeskus
heli.viita@uta.fi

¹ Olen saanut lisäaineistoa sekä vanhoilta että uusilta informanteiltani ja keruuni jatkuu. Viittaan jatkossa pro gradututkielmaani (Viita, 2004) esitutkimus -nimikkeellä.

² Kiinnostukseni aiheeseen liittyy pitkäaikaiseen työhöni aikuisten kuurosokeiden ja kuulonäkövammaisten suomen kielen ja pistekirjoituksen opetuksen parissa. Toimin Suomen Kuurosokeat ry:n valtakunnallisessa resurssikeskuksessa Tampereella, jossa kielinä käytetään suomea, suomalaista viittomakieltä, niin sanottua viitotua (suomen) puhetta sekä juuri viittomakielisuomea.

esimerkissä 1 havainnollistan lisäksi modaaliteettieron ilmenemistä. Kuuro, sujuvasti kaksikielinen (suomalainen viittomakieli ja suomi) tuttavani oli kirjoittanut tämän viestin minulle pieneen lappuseen ja liittänyt sen ohkeen nipullisen A4-papereille kirjoittamiin eriaiheisiin tekstejä. Lappusessa kieli on hyvin ymmärrettävää suomea, vaikka se ei olekaan normatiivista.

Esimerkki 1.

”*Voisitko tarkistaa vielä kerrallaan? Onko tässä nyt kaikki suomenkielet kunnossa? Kiitos, t:KK*”.

Löydänkin tuttavani kirjoituksen poikkeavista rakenteista suomalaiselle viittomakielelle ominaista ympäröivän oliomaailman ja tapahtumien visuaalista kielentämistä: hän on kiinnittänyt huomionsa visuaaliseen kokonaisuuteen, paperinippuun, mutta toisaalta tästä nipusta myös erikseen poimittaviin papereihin, joissa on suomeksi kirjoitettuja, toisistaan irrallisia tekstejä ikään kuin *suomenkielet*. Hän siis ilmaisee kohteensa substantiivin monikkomuodolla ja tarkoittaa sitä vielä määritteellä *kaikki*. Kuitenkin tuttavani viittaa ontologisesti vain yhdellä kielellä kirjoitettuun tekstikokonaisuuteen. Hänen ilmaisunsa mukaisesti paperinipusta voisi siten tarkistaa *kaikki suomenkielet* eli ’kaikki paperit ja jokaisen paperin erillinen suomenkielinen teksti’.

Koska viittomakieli on itselleni toisen kielen asemassa, halusin varmistaa, että olin ymmärtänyt viittomakielisen hahmotustavan oikein. Pyysin myöhemmin tuttavaani kääntämään lappuseen kirjoittamansa viestin suomalaiselle viittomakielelle. Glossasin (ks. merkkien selitykset liitteenä) käännöksen samalla, ja hän tarkasti vielä, että olin tehnyt sen relevantisti (esimerkki 2).

Esimerkki 2.

VOIDA OS-2 VIELÄ TARKISTAA KERTA OS-3 PI / OLLA OS-3
SUOMENKIELI KAIKKI KUNTO-?

Viitotussa rakenteessa ensimmäinen osoitus, OS-2, on pronomini ’sinä’. Toisen osoituksen, OS-3, voi ajatella kohdistuvan kokonaisen paperinipun syntaktiseen paikkaan viittomatilassa. Tauon (/) jälkeen OS-3 SUOMENKIELI KAIKKI viittaa paperinipun sisältämiin ’kaikkiin teksteihin’ – sillä tavoin ajatellen ikään kuin monikollisesti ’suomenkieliin’. Ymmärrän tämän siten, että tuttavani siirtää visuaalisesti hahmottamansa asiantilan ontologisen rakenteen visuaalisena modaaliteettina toiseen kieleensä eli suomen rakenteeseen.

Itse natiivina ja kuulevana suomen puhujana ilmaisisin saman asiantilan siten, että kohdistaisin huomioni papereihin yhdellä kielellä kirjoitettuihin muotoihin – siis sen sanoihin, kieliopillisiin morfeemeihin, lauseisiin ja virkkeisiin, koska kielennän ontologiaa äidinkielelläni, joka perustuu auditiivisuuteen. Niinpä kirjoittaisin toisin, esimerkiksi: *Voisitko tarkistaa vielä kertaalleen³ nämä tekstit? Onko niissä nyt kaikki suomen muodot kunnossa (loikein)?*

Artikkelin jatko rakentuu siten, että esitelen seuraavassa luvussa esitutkimukseni informantit, sitten sen aineiston sekä tutkimusmenetelmät, ja lopuksi kerron viittomakielisuomen piirteistä muutamien esimerkkien avulla.

INFORMANTIT

Keräsin esitutkimukseni aineistoksi viittomakielisuomea edustavia vapaamuotoisia

³ ”*vielä kerrallaan*” saattaa tarkoittaa ’vielä kertaalleen’ tai yhteen sekoittuneita *kerralla* ja *kertaalleen*.

kirjoitelmia ja minulle lähetettyjä sähköpostiviestejä eri puolilla Suomea syntyneiltä ja asuneilta kuuroilta, kuulonäkövammaisilta sekä kuurosokeilta.⁴ Yhteensä 24 informantini joukossa on eri-ikäisiä (18–70 v) nuoria ja aikuisia kuuroja, kuurosokeita sekä kuulonäkövammaisia, jotka opiskelivat eri koulutusasteilla, kävivät työssä tai olivat jo eläkkeellä. Primääriaineistoni kaikki informantit (20) ovat kaksikielisiä siten, että he käyttävät aktiivisesti vuorovaikutuksessaan ja tiedonsaannissaan sekä kirjoitettua suomea että suomalaista viittomakieltä (SVK) ja/tai viitottua (suomen) puhetta (VP). Sain lisäksi vertailuaineistoa neljältä informantilta, joista kaksi on kuuroja äitejä ja kaksi heidän kuulevia aikuisia lapsiaan. Hekin kaikki ovat kaksikielisiä, ja kuulevien informanttien äidinkieli on suomalainen viittomakieli. Kuultuaan tutkimuksestani he halusivat antaa minulle kirjoitusviestejään, joita olivat kirjoittelleet äitiensä kanssa ja kertoivat kirjoittavansa vastaavia normista poikkeavia rakenteita kuin kuurot äitinsäkin.

Tutkimukseni pohjaa käsitykseen *kuuroista* viittomakielisenä kielelliskulttuurisena ryhmänä, jonka jäsenillä on fyysisistä lähtökohdistaan johtuen erilainen tapa hahmottaa kieliä kuin kuulevilla (esim. Sacks, 1990; Jokinen, 2000: 79–84). Viittomakielisten ryhmään kuuluu myös *kuulovammaisia*⁵, jotka kuulevat kuulon apuvälineillä jonkin

verran, mutta eivät saa niistä riittävää apua puheen erottamiseen. Oma ryhmänsä on vielä *kuulonäkövammaiset*, joilla on vaikea-asteisen kuulovamman lisäksi vaikea-asteinen näkövamma, sekä *kuurosokeat*, jotka ovat joko täysin sokeita ja kuuroja tai joilla on näön ja/tai kuulon vähäisiä toiminnallisia jäänteitä (ks. Kaitalo, 1990: 8; Eloaho ym., 1997). Viittomakieli on näiden ryhmien jäsenille äidinkieli ja/tai ensikieli tai toinen kieli riippuen vammautumisen ajankohdasta, vanhempien kielestä, sisarusten kielestä (sisarusten keskinäinen kieli voi olla eri kuin vanhempien kieli, jos sisaret ovat kuuroja ja vanhemmat kuulevia) sekä muun ympäristön kielestä.

Suurin osa informanteistani identifioituu sosiokulttuurisesti **kuurojen ryhmään** (16 henkilöä). Heistä vain yli kaksi kolmasosaa on syntynyt kuurona. Loput ovat vaikea-asteisesti kuulovammaisia, joten he ovat lapsuudessaan voineet kuulla kuulon apuvälineiden avulla ympäristössä puhuttua suomea sen verran, että ovat voineet myös omaksua sitä. Muutama informanteistani identifioituu **kuurosokeiden ryhmään** (viisi henkilöä). Heistä kaksi on syntynyt kuurona, ja muut ovat kuulleet varhaislapsuudessaan sen verran, että kuulon apuvälineitä käyttämällä he ovat voineet omaksua ympäristössään puhuttua kieltä, suomea. Ryhmän jäsenien kuulo on heikentynyt myöhemmin siinä määrin, että he eivät ole saaneet puheesta selvää enää pitkään aikaan edes kuulon apuvälineillä. Kaikki kuurosokeiden ryhmän informantit ovat näkövammautuneet vaikea-asteisesti vasta varhaislapsuutensa jälkeen. Kukaan informanteistani ei ollut täysin sokea. Informanttiryhmässäni ei ole syntymästään saakka kuurosokeita, sillä he ovat kielellisen ja muun kognitiivisen kehityksensä kannalta aivan oma ryhmänsä (ks. esim. Eloaho ym., 1997).

Sosiokulttuurinen identifioituminen vaikuttaa yksilön kielenkäytön valintoihin ja

⁴ Pyysin informanteilta erilaisia kirjoitelmia joko henkilökohtaisesti heitä tapaamalla tai sähköpostitse ja/tai viitotulla videokirjeellä. Selitin kaikille myös tutkimukseni tarkoituksen.

⁵ Käytän ryhmistä nimityksiä, joita he käyttävät itsestään; olen vuosien aikana keskustellut aiheesta useiden näihin ryhmiin kuuluvien kanssa. – Artikkelini minulle ehdotettiin nimitystä ”huonokuuloinen”, mutta tietämäni mukaan kuulovammaiset ja kuulonäkövammaiset eivät itse halua käyttää sitä. Epävarmojakin olen kohdannut, ja heidän tapauksissaan käytän WHO:n (2001) suosittamaa ICF-luokitusta Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus, joka ei ole ristiriidassa edellä kertomani kanssa.

sen myötä siihen, minkä kielen normit ovat kulloinkin hänen kielenkäyttönsä taustalla. Kielen normithan ovat luonteeltaan aina väistämättä sosiaalisia, sillä vuorovaikutuksen onnistumiseksi kielen normien on oltava kielenkäyttäjryhmän yhteisen tiedon ja sopimuksen mukaisia (Itkonen, 2001: 8).

Esitutkimuksestani (Viita, 2004) kävi ilmi, että kaksikielisyys tai monikielisyys muodostuu useille kuurona (tai erittäin heikosti kuulevana) syntyneille oleellisesti eri tavoin⁶ kuin kuuleville, koska huolimatta äidinkielestä – siis vanhempien kielistä – on viitottu kieli heille ainoa **luonnollinen ensimmäinen kieli (K1)** (vrt. kuulevien lasten kaksikielisyys tai monikielisyys tilanteesta esim. Romaine, 2001). Viittomakieli ensikielenä saa kuuroilla oikeastaan **äidinkielen aseman**. Kuurot eivät myöskään koskaan vaihda viitottua kieltään kokonaan toiseksi.

Esitutkimukseni viittaa myös siihen, että kuuron ja vaikea-asteisesti kuulovammaisen lapsen kielellinen tilanne on useimmissa tapauksissa omassa perheessäänkin aivan erityinen: informanteistani valtaosa (20/24) on ollut ensikieleltään erikielisiä kuin heidän muu perheensä. Tämä on johtunut siitä, että kuuroina tai vaikea-asteisesti kuulovammaisina heille luonnollisin ensikieli olisi ollut viitottu kieli ja toisaalta siitä, että muu perhe oli osannut viittomakieltä saman verran tai jopa vähemmän kuin lapsi itse. Kielten väliset kontaktit ovat siten tyypillisiä kuurojen omienkin perheiden sisällä, vaikka Thomasonin ja Kaufmanin (1996) mukaan kielikontaktit tapahtuvat yleensä erikielisistä perheistä lähtöisin olevien kesken.

⁶ Tutkimukseni (2004) perusteella lisään Romainen (2001) esittämiin kaksikielisyys kuuteen tyyppiin vielä seitsemännen, sillä informanteistani 11 tilannetta ei kuvaa mikään Romainen esittämistä ryhmistä. Aihe ansaitsee oman artikkelinsa, joten palaan siihen myöhemmin toisessa yhteydessä.

Toisaalta puhutun kielen, esimerkiksi suomen, vastaanotto ilman ääntä vaikuttaa sen oppimiseen **toisena kielenä** sekä sen tuottamiseen (Takala & Lehtomäki, 2002). Äänemaaailmahan ei ole sinällään kielellisesti eikä kulttuurisesti kuuroille ja kuurosokeille samalla tavoin läsnä eikä yhtä tärkeä kuin kuuleville. Sen sijaan he ilmaisevat itseään rikkaasti viittomakielisellä kulttuurilla, joka pohjautuu visuaalisuuteen, tuntoaistisuuteen ja kehon liikkeisiin (ks. esim. Sacks, 1990; Rainò, 1995, 2004; Mesch, 1994, 2000, 2004; Jokinen, 2000; Rouvinen, 2001; Takkinen, 2000, 2002; Lahtinen, 2004, 2005, 2008).

AINEISTO JA TUTKIMUSMENETELMÄ

Olen siirtänyt kaikki saamani kirjoitelmat tietokantamuotoon korpukseksi ja koodannut ne sekä sana- että lausetason muuttujilla (perinteisen suomen kieliopin lauseenjäsennyksen mukaisesti). Näiden muuttujien avulla vertailin erityisesti kirjoitelmien verbiakenteita toisaalta norminmukaisen suomen kielen toisaalta suomalaisen viittomakielen vastaaviin rakenteisiin. Vertailua hankaloitti – ja ehkä jatkossakin hankaloittaa – suomalaisen viittomakielen morfosyntaksin tutkimuksen vähyys, mutta useissa seikoissa olen kuitenkin voinut tukeutua kielellisten kategorioiden jatkumoluontoisuuteen (ks. Itkonen, 2001).

Viittomakielisuomi on kirjoittajasta riippuen hyvin monimuotoista, ja sen poikkeaman määrittely on siksi hankalaakin. Viittomakielisuomesta on nähdäkseni kuitenkin löydettävissä useille kirjoittajille yhteisiä pidginin eli kontaktikielen piirteitä (näistä tarkemmin ks. Anhava, 1998: 201–206; Thomason & Kaufman, 1991). Toisaalta Suomessa käytetään myös erilaisia viitottuja kielimuotoja riippuen viittojen omista

kieellisistä lähtökohdista, mutta jotakin viitotun kielen muotoa aktiivisesti käyttävä kykenee ymmärtämään melko idiolektistakin viittomakielisuomea yhteisen visuaalisen modaliteettinäkemyskän kautta. Lisäksi on tärkeä ymmärtää, että kontaktikielien käytössä on aina kysymys myös kieli-identiteettistä eli siitä, että kielenkäyttäjät itse hyväksyvät normista poikkeavat kielenpiirteet sekä omaan että muiden tuottamaan suomeen. He haluavat käyttää poikkeavia muotoja vaikka hallitsevat normatiivistakin suomea hyvin – esimerkiksi kuurojen vanhempien kuulevat lapset saattavat kirjoittaa vanhempiensa kanssa viittomakielisuomea, vaikka hallitsevat suomea kaikissa muissakin muodoissaan.

Monet aineistostani löytyvät poikkeamat ovat kuitenkin tavallisia kaikilla S2-oppijoilla (esim. kongruenssipoikkeamat, ks. Koivisto, 1994). Toisaalta myös natiiveilta kielenkäyttäjiltä löytyy samanlaisia piirteitä, minkä vuoksi olenkin karsinut sellaiset pois lähemmästä tarkastelustani. Romainen (2001) sekä Thomasonin ja Kaufmanin (1991) raportoimat tutkimukset osoittavat, että kaksikieliset tekevät yleensä sellaisia kielivirheitä, joita natiivi ei tee ja että monet kohdekielen poikkeamat johtuvat äidinkielen tai ensikielen koodien sekoittumisesta kohdekieleen kontaktipiirteinä. Varsinkin aineistoni verbirakenteiden poikkeamille löytyy selityksiä ensikielen tai toisen kielen, suomalaisen viittomakielen ja/tai viitotun puheen vaikutuksista.

VIITTOMAKIELISUOMEN PIIRTEITÄ

Suomi ja suomalainen viittomakieli eroavat toisistaan huomattavasti paitsi modaliteettiltaan myös typologisesti, vaikka erot eivät olekaan täysin selvärajaiset. Viittomakielet ovat monilta osiltaan polysynteettisiä (ks.

esim. Wallin, 1994; Rissanen, 1990, 1998, 2000), mutta suomalainen viittomakieli näyttää sisältävän myös paljon analyttisiä rakenteita. Suomi on synteettinen kieli, ja siinä on myös polysynteettisiä piirteitä. Kuitenkin suomen sanoja voidaan liittää lauseiksi myös analyttisesti siten, että monessa tapauksessa informaatio säilyy samana tai on pääteltävissä kontekstistaan. Kielellisten kategorioiden jatkumoluontoisuus maailman kielissä (Itkonen, 2001) tulee tässäkin esille, ja se voi osaltaan selittää, miten rakenteeltaan paljon toisistaan eroavat kielet voivat ylipäättään sekoittua.

Asiaintilojen kielentämisen tavat, modaliteettierot, voivat siirtyä viitottua kieltä käyttävän kuuron, kuulonäkövammaisen ja kuurosokean ihmisen kirjoittamaan suomeen kontaktikielisinä piirteinä. Tutkimuksen edetessä oman analyysini avaimeksi osoittautui se, että huomasin ymmärtäväni viittomakielisuomen ilmaisuja paremmin, kun viitoitin ne. Ilmauksien poikkeamat ikään kuin hävisivät viitottaessa. Siten koikeilemällä löysin mielestäni ne poikkeamat, jotka edustivat kaikille informanteille yhteisiä kontaktikielisiä piirteitä ja toisaalta ne poikkeamat, jotka saatoinkin ennemminkin tulkita pelkästään kirjoittajalleen ominaisiksi idiolektisiksi piirteiksi⁷.

Käsitykseni viittomakielisuomen pidgin-luonteesta sai vahvistusta myös informanttien kommentteista: on yleistä, että viittomakielisten ihmisten perheissä myös monet kuulevat, suomea äidinkielen tapaan puhuvat henkilöt haluavat käyttää kirjoitusviestinnässään viittomakielisuomea korrektein suomen sijaan – kuten kaksi kuulevaa informanttiani. Tämä hyväksyntä on Thomasonin ja Kaufmanin (1991) mukaan

⁷ Vaikuttaisi siltä, että kuuron, kuulonäkövammaisen ja kuurosokeutuneen viittomakielisuomessa olisi eroa, mutta aiheen tutkimista pitää vielä jatkaa.

yksi pidginin kriteereistä: kielenkäyttäjät eivät edes pyri kohdekieliseen ilmaisuun, ja toisaalta natiivi kohdekielen käyttäjä saattaa ottaa kontaktikielisiä piirteitä omaankin kielenkäyttöön. Tämä liittyy hänen haluunsa olla vuorovaikutuksessa erikielisen henkilön kanssa. Viittomakielisuomen piirteet eroavat kuitenkin Thomasonin ja Kaufmanin (1991) sekä Romainen (2001) esittämistä kontaktikielten yleisistä piirteistä siinä, että ne eivät sisällä lainkaan lähdekielen leksemejä. Suomalaisen viittomakielen leksemit eivät luonnollisestikaan voi lainautua kirjoitettuun suomeen.

Tutkimukseni viittaa myös siihen, että ns. viitottu puhe (VP) olisi vastaavanlainen kielen kontaktimuoto: se sisältää sekä suomalaisen viittomakielen että suomen kielen rakenteita, mutta sen sanasto koostuu viittomista. Tämä on kuitenkin erikseen tutkittava.

Viittomakielisuomen yhteisistä – normintapaisista – piirteistä nostan tässä artikkelissa esille erityisesti suomen lauserajoja hämärtävät poikkeamat, jotka yleisesti ottaen on liitettävissä viittomakielissä yleisiin lauseinformaatiota hajottaviin seriaalirakenteisiin. Korpuksessani⁸ on kaikkiaan 668 tämäntapaista poikkeamatapausta, ja niistä 454 on sen laatuista, että saatoinkin kääntää ne mielestäni melko vaivattomasti viittomakielisiksi rakenteiksi ja myös ymmärtää nämä poikkeamat sitä kautta helpommin. Näissä poikkeamissa on puuttuvia lauseenjäseniä, puuttuvia tai poikkeavia kieliopillisia muotoja ja ylimääräisiä lauseenjäseniä.

Suomen tapaisessa kielessä on aika helppo nähdä analogia asiantilan ja sitä kielentävän lauseen välillä: asiantilan tapahtumaa ilmaisee yksi verbi ja siihen osallistujia vastaava

⁸ Perinteisen normatiivisen suomen kieliopin mukaan määrittellen esitutkimukseni korpus sisältää yhteensä 885 virkettä, jotka sisältävät yhteensä 1672 lausetta ja 7818 leksemiä.

määrä argumentteja (Pajunen, 2001). Tiltanne ei ole kaikissa kielissä kuitenkaan näin selvä. Asiantila, jota eurooppalaiskielissä – myös suomessa – ilmaistaan yhdellä verbillä, ilmaistaankin seriaalirakenteissa usean verbin sarjalla, jolloin verbit ikään kuin pilkkovat asiantilan osiinsa (Itkonen, 2001: 298–305). Tyypillistä on myös, että seriaalirakenteissa käytetään merkitykseltään geneerisiä verbejä spesifien sijaan. Esimerkiksi merkitys 'rikkoa' voidaan ilmaista tapahtumaa osittavilla verbeillä ”*come – fall – having – hit – broke*” (emt, 299). Tapahtuman sarjoittamisesta seuraa, että suomen tapaisen kielen selvä asiantila–lause-analogia hämärtyy. Monissa puhutuissakin kielissä on seriaalirakenteita, mutta suomesta löytyy vain muutama, lähinnä aspektuaalisessa funktiossa toimiva idiom (esim. *otti ja teki*, ks. Ojutkangas, 1997).

Argumenttien ellipsi on niin ikään yleinen ilmiö kielissä (Itkonen, 2001). Suomalaisessa viittomakielessä ellipsiä käytetään kuitenkin runsaammin (ks. esim. Rainò, 1995; Rissanen, 1984, 2000) ja suomen kielen ellipsisistä (Hakulinen, Karlsson 1988: 323–327) poikkeavasti. Ellipsi on viitotuissa kielissä mahdollista paitsi seriaalirakenteissa myös simultaanisia eritasoisia rakenteita sisältävissä polysynteettisissä verbaalirakenteissa, ikonisessa kieliopillisessa roolinvaihdossa ja ikonisessa viittomatilaan paikantamisessa. Nämä keinot ovat visuaalisessa viittomakielessä niin ilmaisuvoimaisia ja toisaalta rakenteiltaan sillä tavoin taloudellisia, että viittomakieliset ihmiset näyttävät käyttävän niitä suomeakin kirjoittaessaan – etenkin sellaisissa kerronnallisissa tekstin kohdissa, joissa asiantilaa kuvaava tausta (ground) halutaan välillä lähentää ja välillä etäännyttää. Katson nämä suomen lauserajan hämärtymiseen johtavat poikkeamat viittomakielisuomen yleisiksi ominaisuuksiksi ja analysoin niitä esimerkein (alla).

Viittomakielisuomen lauseista voi puuttua verbejä ja niiden argumentteja (esimerkki 3); puuttuvat argumentit toimisivat esimerkiksi 3 subjektin funktiossa. Esimerkin lauseet muodostuvat ensimmäistä lukuun ottamatta adverbiaaleista ja niiden määritteistä, eivätkä siten sisällä täydellisiä suomen lauseita. Kaikissa näissä toimijaan viittaava subjekti-argumentti on kuitenkin sama. Olen kääntänyt esimerkin 3 ja glossannut viittomakieliseksi (esimerkki 4), jotta esimerkin 3 viittomakielinen tausta näkyisi selvemmin (glossien selitykset ovat liitteessä 1.). Informanttina on nuori kuuro mies, joka kuulee kuulokojeella heikosti; hänen ensikielensä K1 on suomalainen viittomakieli ja äidinkieli suomi.

Esimerkki 3: viittomakielisuomi:

7 vuotta menin esikoulun Tampereen kuulovammaisten koulu. Jo 2 vuottanut esikoulun, sitten 1-6 ala-asteen 7-9 yläasteen. Viimeinen kymppi luokalla Mikkelin kuulovammaisten koulu.

Esimerkki 4: suomalainen viittomakieli:

OMA IKÄ 7 VUOTTA MINÄ MENNÄ
ESIKOULU/ TAMPERE KUULOVAM-
MAINEN-KOULU-OS-3// JO 2 VUOT-
TA ESIKOULU-OS-3 (JO)/ SEURAAVA
1 – 6 ALA-ASTE/ 7 – 9 YLÄASTE-OS-3//
VIIMEINEN 10 LUOKKA MIKKELI-
OS-5

Verbaali MENNÄ aloittaa viittomakielisessä käännoksessä (esimerkki 4) ketjumaisen tapahtumasarjan 'mennä kouluun – käydä sitä'. Adverbiaalit ilmenevät paikantamisella, jolloin ne myös predikoivat. Paikantaminen toimii viittomakielissä kopulan tapaan, ja erillistä predikaattia ei tarvita kuten suomessa tarvittaisiin. Tapahtumat

sijoittuvat aluksi samaan paikkaan Tampereen kuulovammaisten kouluun (OS-3), ja paikka muuttuu vasta viimeisessä lauseessa (OS-5). Vastineessa ensimmäisen lauseen subjekti-argumentti riittää ilmaisemaan sitä seuraavienkin lauseiden subjektin, koska argumentin rooli pysyy samana. Esimerkissä 3 näkyy siis selvästi viittomakielinen asiantilan hahmottamistapa.

Viittomakielisuomessa voi olla lauseenjäsenten ellipsin lisäksi muitakin eroja natiivi-suomeen. Esimerkissä 5 kahdesta lauseesta puuttuu verbi ja yhdestä subjekti. Lisäksi esimerkin loppuosassa aikamuoto vaihtuu imperfektistä preesensiksi, mikä ei ole korrektin kirjoitetun suomen mukaista. Merkitseen tarinan lopussa erikseen hakasulkeisiin ne lauseet, joissa pelkkä aikamuoto muuttaa tarinan tarkastelun näkökulman kertojan roolista kokijakatselijan rooliin ilman muita kieliopillisia merkintöjä. Informanttina on vaikea-asteisesti kuulonäkövammautunut aikuinen nainen, jolle suomi on äidinkieli sekä ensikieli ja viitottu puhe toinen kieli.

Esimerkki 5: viittomakielisuomi (Hakasuluissa lauseet, joissa pelkkä aikamuoto muuttaa tarinan tarkastelun näkökulman kertojan roolista kokijakatselijan rooliin)

*pienena minulla oli kuulolaite johon roikkui-
vat ja kuulokoe kaulan ympärillä taskussa. äiti
meni kauppaan, ja oli unohtanut kananmu-
nat hellälle. äiti soitti minulle näin: äiti: ha-
loo ota hellältä kiehuvat munbat pois. minä:
vastasin haloo soita myöhemmin, kun äiti tu-
lee kaupasta ja pistin puhelimien kiinni. [äiti
juoksee kovaa]. katsoin [kun se on jo ovelle].
nauru suu.*

Lauseidenvälisiä aikamuotopoikkeamia oli primääriaineiston informanteista lähes puolella. Jotkut koherenttiutta rikkovat ai-

kamuotopoikkeamat olivat kuitenkin ymmärrettäviä viittomakielisen kielipillisen roolinvaihtoajattelun kautta: kertojaminä vaihtaa osallistujarooliaan kerronnan kulloisenkin kohderoolin mukaiseksi (ks. myös Rissanen, 1992). Toisaalta suomen puhekielisessä kerronnassa voi kuulla samantapaisia ilmaisuja, esimerkiksi kun puhuja käyttää edelleen minämuotoa mutta matkii kerronnan kohteen äänen sävyä tai muuta puhumisen tapaa. En kuitenkaan voinut tukeutua suomen puhekielisyyksiin, sillä informanttien kuulo ei ole riittävä kuulokojeenkaan avulla havainnoimaan tällaisia keinoja.

Sellainen viittomakielinen roolinvaihdon keino, jossa tarkastelunäkökulmaa vaihdetaan etäämmäksi menneen ajan muodolla ja jälleen lähenetään presensin avulla, on osalla informanteista selvästi kerronnallinen, tekstuaalista sidosteisuutta luova keino. Tämä ei riipu ensikielestä eikä mielestäni kielitaidosta sinällään, vaan tarinansa kertomiseen uppoutunut, aktiivisesti kahta kieltä käyttävä informantti saattaa tällä tavalla hyödyntää viittomakielen antamaa mahdollisuutta ilmaista taloudellisesti sellainen rakenne, jossa muuten käytettäisiin johtolauseita tai muita selittäviä lisälauseita.

Informanteista huomattava määrä on kirjoittanut esimerkin 5 viimeisen virkkeen tapaan myös kopulalauseita, joista puuttuu ilmi kopula. Sitä esiintyi kaikkien ryhmien – myös vertailuryhmän – teksteissä riippumatta ensikielestä. Osalla heistä oli kuitenkin myös kopulallisia lauseita. Myös suomalaisessa viittomakielessä kopulaa käytetään vaihtelevasti: toisinaan kopula viitotaan toisinaan taas ei (Rissanen, 1984, 2000).

Esimerkin 6 informantti on vähän kuuleva nuori nainen, jolla on kaksi ensikieltä: viitottu puhe ja suomalainen viittomakieli. Hänen äidinkielensä on suomi ja hän myös puhuu sitä korrektisti. Silti hän kirjoittaa viittomakielisuomea.

Esimerkki 6: viittomakielisuomi

”*Muistan lukeneeni viime kesänä hirveän pitkään ja hitaasti kesti Sinuhe Egyptiläinen.*”

(6a) *Muistan lukeneeni viime kesänä hirveän pitkään ja hitaasti kesti Sinuhe Egyptiläinen* (subj.)

(6b) *Muistan lukeneeni viime kesänä hirveän pitkään/ ja hitaasti kesti Sinuhe Egyptiläinen* (subj.)

Esimerkki 6 luo monimerkityksisen rakenteen, jota voi verrata visuaaliseen kuvaan: kuvassa oleva hahmo (figure) vaihtuu taustaksi ja tausta (ground) hahmoksi riippuen siitä, kuinka katsoja suuntaa havainnointiaan. Ensinnäkin virkkeen sisältämien lauseiden välinen raja voi olla kahdessa eri paikassa riippuen siitä, miten lukija hahmottaa sen (vrt. 6a ja 6b). Toisaalta ensimmäisen lauseen partisiippimuotoisen verbin *lukeneeni* objekti on *Sinuhe Egyptiläinen*. Tämä kuitenkin puuttuu ensimmäisestä lauseesta, mutta on ilmipantuna seuraavassa lauseessa subjektina. Siten *Sinuhe Egyptiläisellä* on samanaikaisesti kaksi kielipillistä funktiota: objekti ja subjekti. Lisäksi seuraavan lauseen subjektiksi voitaisiin yhtä hyvin hahmottaa *lukeminen*: (esimerkki 7). Mikä on kuviota (foreground), mikä taustaa (background), jää lukijan päätettäväksi. Virkkeen lopun voisi viittoa esimerkin 8 tapaan.

Esimerkki 7: suomi

Muistan lukeneeni viime kesänä Sinuhe Egyptiläistä (obj.) *hitaastil ja se* (lukeminen) (subj.) *kesti hirveän pitkään*

Esimerkki 8: suomalainen viittomakieli

(MINÄ) MUISTAA VIIME KESÄ/ KIRJA
s-i-n-u-h-e-e-g-y-p-t-i-l-ä-i-n-e-n MINÄ

LUKEA_{xx}-(HIRVEÄ)KAMALA-PITKÄ-AIKA-HIDAS.

Viittomakielten rakenteille ominaiset poistot (ks. myös Pimiä & Rissanen, 1987: 64–72; Rainò, 1995) näyttävät siirtyvän viittomakielisuomeen sellaisinaan (esimerkit 4, 5 ja 6). Poistoista huolimatta suomeksi kirjoitetut lauseet ovat kontekstissaan ymmärrettäviä, jos poistoihin liittyy jokin viittaus anaforisesti ilmipantuun lauseenjäseneen – näin on erityisesti seriaalirakenteissa. Tällaisista poistoista on esimerkkejä useimpien informanttien teksteissä ja jopa niillä, jotka kuulevat kuulokojeiden avulla ja joiden äidinkieli sekä ensikieli on suomi. He ovat siis voineet omaksua suomen ja pitävät sen taitoa yllä kuulonsa kautta. Siksi voi olettaa, että he hallitsevat suomen korrekkeja kirjoitettujakin rakenteita. Poistoja oli samaan tapaan myös vertailuaineiston kuuroilla ja toisella kuulevalla informantilla.

PÄÄTELMÄT

Aineiston analyysi vahvisti käsitystäni siitä, että viittomakieltä aktiivisesti ensikielenään tai toisena kielenään käyttävien kuurojen ja kuurosokeiden suomenkielisen kirjoituksen poikkeamiin vaikuttaa – paitsi kielitaito sinällään – myös tapahtumien kielentämisen tapa, modaliteettiero. Tämä näkyy erityisesti sellaisissa morfosyntaktisissa rakenteissa, joita ei ole suomessa mutta suomalaisessa viittomakielessä on. Näitä ovat seriaalirakenne, syntaktinen roolinvaihto ja paikantaminen viittomatilaan, ja niille kaikille on ominaista, että niiden lähtökohta on visuaalisessa ontologian kielentämisessä ja että ne ovat keinoina ikonisia. Suomea kirjoittaessaan viittomakielinen ihminen ilmeisesti kielentää tapahtumia välillä myös viittomakielisen rakenneajattelun avulla, ja tämä siirtyy kontaktikielisenä piirteenä hänen kirjoitukseensa.

Vaikka kontaktikielten tutkimuksen näkökulma ei ole kielenhuollollinen eikä kielen opetuksen näkökulma, voi siitä käsitykseni ja kokemukseni mukaan saada aineksia ja näkökulman laajennusta kielten opetukseen. Tutkielmani tuloksia voitaneen hyödyntää pedagogisesti suomea toisena kielenä – opetuksessa viittomakielisille⁹ sekä tuettaessa heitä kaksikielisyteen.

Vaikka viittomakielisuomen kaikki synkronistiset piirteet eivät ole tähän tutkimukseen osallistuneille informanteille yhteisiä, sen intersubjektiivisuus toteutuu ymmärtämisessä. Kompositionaalisuuden periaate 1M1F ('one meaning – one form'; lauseen kokonaisuus rakentuu osistaan, ja merkitys yhdistyy sen muodoissa) (Itkonen, 2001) ilmenee viittomakielisuomea kirjoittaville ihmisille samantapaisena, mutta se ilmenee heille toisenlaisena kuin natiiville, yksikielisellemme kirjoittavalle henkilölle. Tämä tarkoittaa, että kompositionaalisuus syntyy synkronisesti suomen ja viitotun kielen yhdistelystä siten, että viitotun kielen muoto korvaa jonkin suomenkielisen muodon. Kuten Romaine (2001) ilmaisee, eri kieltenkin elementit voivat liittyvät yhteen ja ilmaista kukin eri merkityksiä.

Kuten muissakin luonnollisissa kielimuodoissa, viittomakielisuomen kompositionaalisuus voi ajoittain rikkoutua: toisinaan siinä on enemmän muotoja kuin merkityksiä – esimerkiksi toistoina – ja toisinaan muotoja vähemmän kuin merkityksiä – esimerkiksi seriaalirakenteen tyyppisinä rakenteina. Viittomakielisuomi on käsitykseni mukaan kuitenkin käyttäjäryhmänsä hyväksymä jonkinasteinen pidginmuoto, jossa suomesta poikkeavat rakenteet ovat viittomakielisen modaliteetin mukaisia ja avautuvat muillekin sen avulla.

⁹ Itse olen kokeillut kieliä vertailevaa menetelmää.

LÄHTEET

- Anhava, J. (1998). *Maailman kielet ja kielikunnat*. Helsinki: Gaudeamus.
- Eloaho, L., Lehtinen, E. & Viita, H. (toim.) (1997). *Opas kuurosokeudesta*, esitejulkaisu. Helsinki: Suomen Kuurosokeat ry.
- ICF, *Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus*. World Health Organization. Ohjeita ja luokituksia 2004:4. Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämisskeskus, STAKES.
- Hakulinen, A. & Karlsson, Fred ([1979] 1988). *Nyky-suomen lauseoppia* Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 350.
- Itkonen, E. (2001). *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Toinen uudistettu ja laajennettu painos. Turun yliopisto: Yleisen kielitieteen julkaisuja 4.
- Jokinen, M. (2000). Kuurojen oma maailma – kuurous kielenä ja kulttuurina. Teoksessa A. Malm (toim.), *Viittomakieliset Suomessa*, (s. 79–101). Helsinki: Finn Lectura.
- Kaitalo, H. (1990). *Kuurosokeat Suomessa. Osa 1. Vamman määrittely ja tunnistaminen*. Kuopion Yliopiston julkaisu, Yhteiskuntatieteet, Alkuperäistutkimukset 2/1990. Kuopion yliopiston sosiaalitieteiden laitos.
- Koivisto, H. (1994). *Ulkomaalaisuuden syntaksia*. Folia Fennistica & Linguistica. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 17.
- Lahtinen, R. (2004). *Sujuva tulkkaus kuurosokeille. Selvitys kuurosokeiden tulkinkäytön kokemuksista*. Helsinki: Suomen Kuurosokeat ry, julkaisuja B2.
- Lahtinen, R. (2005). *Sosiaaliset pikaviestit*. Helsinki: Suomen Kuurosokeat ry, julkaisuja A4.
- Lahtinen, R. (2008). *Haptiisit ja hapteemit, tapaustutkimus kuurosokean henkilön kosketukseen perustuvan kommunikaation kehityksestä*. Erityispedagogiikan väitöskirja. Helsingin yliopisto, soveltavan kasvatustieteen laitos.
- Mesch, J. (1994). *Forskning om teckenspråk. Dövsblindas teckenspråk*. En pilotstudie. Stocholms universitet: Institutionen för lingvistik.
- Mesch, J. (2000). Kuurosokeiden viittomakielestä. Teoksessa A. Malm (toim.), *Viittomakieliset Suomessa*, (s. 216–226). Helsinki: Finn Lectura.
- Mesch, J. (2004). *Viitotaan yhdessä. Tietoa taktiilista viittomakielestä*. Helsinki: Suomen Kuurosokeat ry, julkaisuja A3.
- Ojutkangas, K. (1997). Asyndeettisistä verbi-ilmauksista suomalais-ugrilaisissa kielissä. Teoksessa A. Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta*, (s. 110–143). Suomi 185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pajunen, A. (2001). Argumenttirakenne. Asiantilojen luokitus ja verbien käyttäytyminen suomen kielessä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pimiä, P. & Rissanen, T. (1987). *Kolme kirjoitusta viittomakielestä*. Publications No. 17, 1987. Helsingin yliopisto: yleisen kielitieteen laitos.
- Rainö, P. (1995). Suomi kuurojen toisena kielellä. *Virittäjä* 99, 413–420.
- Rainö, P. (2004). *Henkilöviittomien synty ja kehitys suomalaisessa viittomakielilyhteisössä*. Väitöskirja. Helsinki: Kuurojen Liitto ry.
- Rissanen, T. ([1984] 1990). *Viittomakielen perusrakenne*. Publications No. 12, 1985. Helsingin yliopisto, yleisen kielitieteen laitos.
- Rissanen, T. (1992). Näkökulman vaihtamisesta suomalaisessa viittomakielellä. *Kielitieteen kentän kartoitusta*, (s. 191–202). Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 39.
- Rissanen, T. (1998). *The categories of nominals and verbals and their morphology in Finnish sign language*. Lisensiaatin työ. Turun yliopisto, suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos.
- Rissanen, T. (2000). Suomalaisen viittomakielen lauseoppia. Teoksessa A. Malm (toim.), *Viittomakieliset Suomessa*, (s. 147–167). Helsinki: Finn Lectura.
- Romaine, S. ([1989] 2001). *Bilingualism*. Toinen painos. Language in society 13. Merton College, University of Oxford. England: Blackwell Publishers.
- Rouvinen, R. (2001). *Aistit avoinna - elämässä mukana – kuurosokeiden kulttuurin kuvaus*. Yhteiskuntapolitiikan pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, yhteiskuntapolitiikan laitos.
- Sacks, O. ([1989] 1990). *Käsien kieli - matka kuurojen maailmaan*. Porvoo: Werner Söderström Oy.

- Takala, M. & Lehtomäki, E. (toim.) (2002). *Kieli, kuulo ja oppiminen - kuurojen ja huonokuuloisten lasten opetus*. Helsinki: Oy Finn Lectura Ab.
- Takkinen, R. (2000). Viittomakielisten lasten kielenomaksuminen. Teoksessa A. Malm (toim.), *Viittomakieliset Suomessa*, (s. 113–123). Helsinki: Finn Lectura.
- Takkinen, R. (2002). *Käsimuotojen salat. Viittomakielisten lasten käsimuotojen omaksuminen 2–7 iässä*. Soveltavan kielitieteen väitöskirja. Jyväskylän yliopisto. Helsinki: Kuurojen Liitto ry.
- Tammelin, T. (2001). *Suomi viittomakielisten toisena kielenä. Verbirektioiden viidakossa*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto, suomen kielen laitos.
- Thomason, S. G. & Kaufman, T. (1991). *Language contact, creolization, and genetic linguistics*. California: University of California Press Berkeley and Los Angeles.
- Wallin, L. (1994). *Polysyntetiska tecken i svenska teckenspråket*. Doctorsavhandling. Stocholms universitet. Institutionen för lingvistik, Avdelningen för teckenspråk.
- Viita, H. (2004). Viittomakielisuomi – kontaktikieltä. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto, kieli- ja käännöstieteen laitos, suomen kielen jaos.

THE SIGN LANGUAGE FINNISH AS A CONTACT LANGUAGE

Heli Viita, University of Tampere

This article presents how Finnish Sign Language codes transfer to written Finnish. Research of language contacts has previously concentrated on typologically different languages which are based on speaking and hearing. The contact features examined in this article have their origins in contact of two languages with also very different modality – visual and auditory. The data has been collected from Deaf people, people with hearing and vision impairment and from people who are deafblind. They all are bilingual and use written Finnish, in particular when communicating with hearing people but currently more often with each other, too. They accept the mixing of constructions of their languages, and they also understand each other's written contact language just because of their mutual orientation to the visual modality.

The keywords: Sign language, Finnish, modality difference, bilingualism, identity.

LIITE 1. VIITTOMAKIELISTEN NÄYTTTEIDEN GLOSSIEN SELITYKSET

Morfeemit ovat isoakkosin: MINÄ MUISTAA KIRJA 'minä muistan kirjan'

Toisto: xx -merkein morfeemin perään: LUKEAxx

Monimorfeemisen (polysynteettisen tai yhdysviittoman) rakenteen morfeemit erottuvat väliviivalla:

KAMALA-PITKÄ-AIKA-HIDAS '(tapahtui) kamalan pitkän aikaa ja hitaasti'

Osoitukset tulkitseen kieliopillisiksi morfeemeiksi; numerointi viittaa kieliopilliseen paikkaan viittomatilassa; useampi viivalla yhdistetty numero 1-8 viittaa morfeemin käsimuodolla tehtyyn liikkeeseen viittomatilan osasta toiseen: OS-; OS-4-6-2

Sormiaakkostetut lainasanat ja erisnimet: pienin kirjaimin, väliviivat kirjainten väleissä: (KIRJA) s-i-n-u-h-e/ e-g-y-p-t-i-l-ä-i-n-e-n

Kysymyslauseen: kysymysmerkki yhdistettynä väliviivalla lekseemiin, joka jää kysyvänä viimeiseksi 'ilmaan'; alleviivattu viitotaan kysyvällä ilmeellä:

OLLA OS-3 SUOMENKIELI KAIKKI KUNTO-? 'onko tässä kaikki hyvin (kunnossa) suomeksi'

Lauseiden rajat: lyhyt tauko /, pidempi tauko //.